

בס"ד פרשת 'ואתחנן' תשפ"ה. שנה ח', גיליון מס. 379 מהדורה מורחבת

"ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו" (דברים ז', י')

(י) ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו, לא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו.

פסוק זה מעורר מספר שאלות :

"ומשלם לשנאיו" - המונח - 'לשלם' מבטא בדרך כלל בשפה המדוברת היום תשלום על מעשה טוב שאדם עשה, אך כאן מדובר על שונאי ה', אז מדוע הוא משלם להם שכר על מעשיהם. ואם הם עושים גם מצוות, וה' משלם להם שכר עליהם, אז מדוע הם מוגדרים כשונאי ה'?

ואכן, מבדיקת פועל זה בתורה, מתברר שהוא מופיע תמיד במובן של עונש או רעה המוטלת על אדם לשלם על נזק שעשה, ונביא כאן את הפסוק הראשון בתורה שמובא בו הפועל הזה : "הם יצאו את העיר לא הרחיקו ויוסף אמר לאשר על ביתו קום ודף אחרי האנשים והשגתם ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה" (בראשית מ"ד, ד'), ועוד פסוקים רבים בפרשת 'משפטים' לגבי נזקים שאדם גורם לאחר.

ונראה בזה שתי גישות במפרשים :

א. שכר על מעשיהם הטובים

'אונקלוס' מבאר זאת בתרגומו : "ומשלם לסנאוהי טבן די אנון עבדין קדמוהי בחייהון לאובדיהון, לא מאחר עבד טב לסנאוהי טבון די אנון עבדין קדמוהי בחייהון משלם להון". הוא מוסיף לצורך ביאור את המילים - 'טבן די אנון עבדין', ובזה מבאר, שה' משלם לשונאיו על הדברים הטובים שעשו בחייהם. ובתרגום 'יונתן' מבאר אף יותר ומוסיף : "ומשלם... בעלמא הדין". ורש"י מפרט בצורה מלאה : "ומשלם לשנאיו אל פניו - בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי להאבידו מן העולם הבא".

וברור, שכל אדם גם הרשע ביותר עושה לפעמים מעשים טובים לאנשים אחרים, כאשר אינו מתכוון כלל לקיים את מצוות ה'. ולכן הוא מוגדר כשונא ה', אך בגלל שעשה טוב לזולת, ה' אינו מקפח שכר בריה, ונותן לו שכר על כך בעולם הזה.¹

בתרגום 'ירושלמי' מובא : "אגר מצון קלילין דאית בידיהון בעלמא הדין". ולפי תרגומו יש לברר מהי - 'מצווה קלה', ומדוע נחשב לשונא ה', אם עושה מצווה אפילו שמוגדרת כקלה.

א. עונש על מעשיהם הרעים

'רשב"ם' הולך בדרך הפוכה ומגדיר אוצה כדרך הפשט ומסביר, שאין הכוונה לשכר עבור המעשים הטובים שלו, אלא שה' משלם עונש על החטאים שעשה. ונותן לו את העונש אל פניו, כלומר, מעניש אותו בחייו או את בניו עד דור רביעי, וכמו שמופיע

-----

1. וכך אומר 'ספורנו' : "וטעם רשע וטוב לו הוא לשתי סבות האחת הוא זכות אבות. והשנית איזה זכות שנמצא לרשע עצמו בלתי מגיע אל שיזכה בו לחיי עוה"ב, ומשלם לו בעולם הזה שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה".

'רמב"ן' מוסיף, שיתכן ששונאיו המוחלטים שמכחישים באלהותו אין להם זכות כלל. אלא שמביא מ'קהלת רבה' (ז', ל"ב) : "אמר רבי יאשיה מפני שלשה דברים הקב"ה מאריך אפים לרשעים בעולם הזה, שמא יעשו תשובה, או עשו מצות שהקב"ה ישלם שכרן בעולם הזה, או שמא יצאו מהן צדיקים".

בפרשתנו בעשרת הדברות : **"פֶּקֶד עֵינֶיךָ אֲבוֹת עַל בְּנֵיהֶם וְעַל שְׁלֵשִׁים וְעַל רְבָעִים לְשָׁנָאִי"** (דברים ה', ט'). ועל פי זה גם מסביר בהמשך - 'לא יאחר לשנאו', שה' יתן לו את עונשו, לכל היותר עד דור רביעי ולא לדור מאוחר יותר. **אלא**, שהביטוי 'אל פניו' נראה יותר שהכוונה לשונא עצמו ולא עד ארבעה דורות.

וכן **'רמב"ן'** מסביר שהכוונה לעונש ולא לשכר : **"ותדע כי הוא משלם לשונאיו רשעים, אל פני כל אחד מהם, להאבידו"**.²

ונראה לומר, שהמחלוקת ברורה האם מדובר על שכר על מעשים טובים או עונש על מעשים רעים, אך בהחלט מסוים ניתן לשלב את שני הפירושים הללו ולומר, שהשכר שה' נותן להם בעולם הזה, הוא בעצם עונש להם. וזאת על פי דברי **'רבנו בחי'** : **"והקב"ה רוצה לגמול לו בדבר הגרוע שהוא הגוף ובזמן הפחות שהוא העולם הזה, כדי להאבידו מן העולם הבא, ושיעניש אותו בדבר הנכבד שהוא הנפש ובזמן המעולה שהוא העולם הבא, ואם כן אין כל טובתו בעולם הזה אלא לרעתו"**.

"אל פניו" - מה פירוש ביטוי זה? **'רמב"ן'** מפרש : **"אל פני כל אחד מהם, להאבידו"**. ונראה שהכוונה לכל אחד מהשונאים. ומוסיף על דרך הסוד : **"ויש במלת 'אל פניו' סוד ברשע וטוב לו"**.³

וכן **'רבנו בחי'** מביא : **"ויש שפירשו אל פניו, לעצמו, כמו ופניך הולכים בקרב (שמואל ב' יז, יא)"**. והפרשנים שם מפרשים 'פניך' הכוונה אתה בעצמך. וכמו שגם משה אומר לה' בפרשת **'כי תשא'** : **"אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שמות ל"ג, ט"ו)**. ופירושו - אם אתה ה' לא הולך עמנו, אז אל תעלנו מזה.

בעל **'אור החיים'** הקדוש מסביר בצורה אחרת על פי המובא בתלמוד **'ירושלמי'** (ע"ז פ"ג ה"א) שהצדיקים ה' מטעימם סמוך למיתתם מעין עולמם בעולם הבא וישנים מתוך שמחה, ואילו לרשעים מראה להם את הרעה המזומנת להם בעולם הבא קודם צאתם מהעולם. וזה כוונת הדברים - 'לא יאחר לשונאו אל פניו', פירוש בעולם הזה קודם שיטמנו פניו בעפר יראהו תשלומיו, ולא יאחר עד בואו שמה.⁴

בעל **'ספר פנים יפות'** מסביר **שפנים** נקראים **רצון**, ומסביר את כוונת הפסוק, שה' משלם לרשע אל פניו לפי רצונו, ורצונו של הרשע לקבל גמולו בעוה"ז, ולא יאחר לשנאו לעוה"ב, כי אין זה רצונו והנאתו.

בעל **'הכתב והקבלה'** מסביר מסביר ביטוי זה במובן של פנייה, כמו - **'ויפן פרעה'**, וכוונת הדברים שה' ישלם לו שכר מעשיו הטובים שיצליח בכל אשר **יפנה** למלא נפשו בתאוות זמניות וברבוי נכסים, דברים הכלים ונאבדים עם המות, כי רק לדברים כאלה הוא **פונה** כל ימיו, ולכן שכר זה מכונה - **'פניו'**.

ב'מדרש ילמדנו' (מובא בחומש 'אוצר המדרשים') מביא הסבר נוסף, ומביא משל לאדם שנושא משא קל הרי הוא מחזיק אותו בידיו לפניו, אך אם זה משא כבד הוא שם אותו מאחוריו על כתפו. כך השכר שמגיע שמגיע לרשעים הוא משא קל ולכן נאמר בו 'אל

2. וכן דעת **'חזקוני'** : **"ומשלם לשנאיו אל פניו - בחייו נפרע ממנו בעונותיו"**.

3. בעל **'שפתי כהן'** מסביר על פי דברי רבי יאשיה שמפני שלושה דברים הקב"ה מאריך אף לרשעים בעולם הזה, שמא יעשו תשובה, או שמא עשו מצוה, או שמא יצא ממנו צדיק (קהלת רבה ז', כ"ג), ומסביר - **'אל פניו'** ישלם לו' זה על שראה הקב"ה שעתיד לצאת ממנו צדיק, ו'אל פניו' קרי ביה 'אל בניו' שאותיות בומ"ף מתחלפות פ' בב"ו.

4. **'אבן עזרא'** מפרש : **"אל פניו - הטעם - לעצמו. וי"א כמו - בפניו - בכעסו"**. ולפי הי"א, ה' משלם לשונאו עבור הטוב שעשה, אך משלם בכעס ולא באהבה.

פניו' שהוא כאילו נושא לפניו.

ונראה לומר, שיש לפרש ביטוי לא רגיל זה בשתי אפשרויות :

אפשרות א' - שהביטוי זה מוסב על - **וּמְשָׁלָם**, לומר, שה' משלם את התשלום - **אֶל פְּנֵיו'** של שונאו. והכוונה, שהוא משלם לו בצורה גלויה שיהיה לו ברור שהתשלום מאת ה', ולא יחשוב שאין ה' ח"ו, והשכר הגיע אליו במקרה או ע"י כוחות ארציים.

אפשרות ב' - שהוא מוסב על הביטוי - **לְשִׁנָּאיו'** ומתאר אותו, ויש לקרא ביחד - **לְשִׁנָּאיו אֶל פְּנֵיו'**, לומר שה' משלם תשלום זה, למי ששונא את ה' - **אֶל פְּנֵיו'** של ה'.⁵ כלומר, שמבטא את שנאתו לה' בצורה גלויה ובפרהסיא. ומדרכי ה' להעניש **במדה כנגד מדה**, לכן, כמו שהשונא פעל נגד ה' בצורה גלויה, כך ה' יתן לו את שכרו בצורה גלויה, להראות לכולם שה' שונא אותו, ומשלם לו כבר בעולם הזה עבור הטוב שעשה.

'אונקלוס' מתרגם - "ומשלם לסנאוהי טבן **די אנון עבדין קדמוהי בחייהון** לאובדיהון". ויש להבין את צמד המילים - **'קדמוהי בחייהון'**, האם שתי המילים גם יחד מתרגמות את הביטוי - **אֶל פְּנֵיו'**, ומשמעות הדברים, שה' משלם לשונאו - **בפניו** וליתר ביאור מוסיף שמשלם לו - **בחייו**. וזה תואם את **אפשרות א'** שהעלינו לעיל.

או שאין קשר בין שתי המילים, והביטוי הראשון מוסב על הטובות שעשה השונא - **'קדמוהי'** כלומר בפני ה', ורק הביטוי השני - **'בחייהון'** מוסב על התשלום שישלם לו ה' בחייו של השונא, כלומר בעולם הזה.

מתחיל בלשון רבים ומסיים בלשון יחיד - הפסוק מתחיל בלשון רבים - **לְשִׁנָּאיו'**, אז מדוע בהמשך הפסוק עובר ללשון יחיד - **... פְּנֵיו לְהַאֲבִידוּ...**. **ונראה לומר**, על דרך הדרש, שצדיק לא זקוק לעזרת אחרים שילכו בדרכו, כי אם הוא מאמין בדרכו, הוא ילך בה אפילו הוא יחיד שהולך בדרך זאת, וכמו שאומרים שאברהם אבינו נקרא אברם העברי, כי אף שכולם היו בעבר אחד הוא היה בעבר השני. אך רשעים יודעים שאין דרכם נכונה, ומתחזקים בה אם יש גם נוספים שמצטרפים אליהם. ולכן נאמר 'שונאיו' בלשון רבים, אך לגבי העונש, ה' מעניש כל אחד לפי חומרת מעשיו. ואפשר להמליץ על זה, גם את הנאמר **ב'הגדה של פסח'** שכאשר מדובר על הרשע מביאים את הפסוק שמובא בלשון רבים : "והיה כי יאמרו אליכם **בניכם**", אך כאשר מדובר על החכם מביאים פסוק הנאמר בלשון יחיד : "והיה כי ישאלך **בנך**".

וכן מעלה שאלה זו בעל **'צור המור'** ואומר : "ואמר לשונאיו, בלשון רבים, ואחר כך אמר **להאבידו**, לשון יחיד". ומסביר על דרך הרמז, שהדבר בא לרמוז, שאמר לשונאיו בלשון רבים, כי הם שונאים ומרגיזים את השם פעמים רבות, והשם יאבד אותם מכל וכל בפעם אחת, וזהו **להאבידו** - כאיש אחד.

בעל **'אור החיים'** הקדוש מסביר אחרת, שהביטוי **לשונאיו'** בלשון רבים, מדבר על אדם שגם בניו הולכים בדרכו הרעה, ולכן ה' ישלם לו אל פניו כי אין לו תקוה. אבל אם רק הוא יהיה שונא וזרעו לא, אז ברא מזכה אבא, ולא ישלם לו להאבידו.⁶

-----

5. גם במס' **'עירובין'** (כ"ב ע"א) מובא מדרש המסביר ש'אל פניו' הכוונה אל פניו של הקב"ה. אך שם ההסבר אחר : "א"ר יהושע בן לוי אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כביכול כאדם שנושא משוי על פניו ומבקש להשליכו ממנו". כלומר, התשלום שעל ה' לתת לשונאיו על מעשיהם הטובים, נדמה לו כמשא הנמצא על פניו, וממהר להשליך אותו על שונאו.

6. בעל **'העמק דבר'** אומר שנאמר 'שנאיו' ברבים, כי יש שני סוגי שונאים : האחד, שאינו רוצה בהשגחת ה', ומה שמרשיע זה בכדי לסלק את ה' מעליו. והשני, שהמצוות קשות עליו, והוא בגדר אוכל נבילות לתיאבון.

'אבן עזרא' מסביר שהביטוי **'לשונאיו'** למרות שהוא בלשון רבים הכוונה היא לכל אחד משונאיו, ולא שהוא משלם לכולם ביחד, ולכן בהמשך הפסוק עובר לדבר בלשון יחיד. ומביא לכך דוגמא מספר **'משלי'** (כ"ח, א'): **"נָסוּ וְאִין רִדְף רָשָׁע וְצַדִּיקִים כִּכְפֹּר יִבְטַח"**, שמובא 'צדיקים' ברבים, אך הכוונה לכל צדיק בפני עצמו לכן עובר בלשון יחיד - 'יבטח'.

"להאבידו" - אם ה' רוצה להאבידו אז מה ירוויח השונא מקבלת השכר? ומבואר בתרגום **'יונתן'** - 'מן בגלל דמשיציא יתהון בעלמא דאתי'. כלומר, שה' נותן להם שכר בעולם הזה על מעשיהם הטובים בכדי לכלות אותם בעולם הבא. ויש מסבירים באופן ברור, שהשונא לא מאמין בעולם הבא אלא רק בעולם הזה, לכן ה' משלם בעול סהזה שהוא מאמין בו, ומכלה אות ומן העולם הבא שאינו מאמין בו.

"לא יאחר לשנאו" - מה כוונת דברים אלו, האם כפשוטו שה' ישנא אותו מיד, ואיזו הגדרת זמן זאת - **'לא יאחר'**. **'אונקלוס'** מתרגם - **'לא מאחר עבד טב לסנאוהי'**, וע"י הוספת המילים - **'עבד טב'** הוא מוציא מהפרשנות הפשוטה, ומפרש שה' לא יאחר לשלם לו את שכרו. והזמן הזה יכול להשתנות מאדם לאדם, כמו שנבאר בהמשך, וכמו שמבואר בתרגום **'יונתן'**: **"ולא משהי לסנאוי אלא עד דהינון בחיין בעלמא הדין משלם להון גומליהון"**. כלומר, שה' ישלם להם כל זמן שהם בחיים בעולם הזה, ומכיוון שלכל אחד נקצב שנות חיים אחרות, לכן יתכן שזמן התשלום ישתנה מאדם לאדם.

'רבנו בחיי' מסביר: **"לא יאחר לשונאו"**. כלומר לא יחשוב שימתין לו לדורותיו שלשים או רבעים, אלא לעצמו ישלם לו, זהו אל פניו ישלם לו". וזה בניגוד לפירוש **'רשב"ם'** לעיל שפירש שה' ישלם לו עונשו עד דור רביעי, ולא יאחר יותר מזה.

כפילות בפסוק - **"אל פניו ישלם לו"** - לכאורה יש בזה כפילות שהרי כבר נאמר בתחילת הפסוק - **"וּמִשְׁלָם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו"**.

ואולי, יש לחלק את הפסוק לשני חלקים: **בחלק הראשון** נאמר בצורה כללית שה' משלם לשונאיו בעולם הזה בכדי להאבידם מהעולם הבא. ואילו **בחלק השני** מדובר על האדם הפרטי, כי לא כל שונא יקבל את שכרו על הטוב שעשה לאחר אותו פרק זמן. אלא כל אחד יקבל את שכרו בזמן שה' שיחליט שהגיע הזמן לכך, ולכל אחד לא יאחר מהזמן הזה. כי רואים במציאות שישנם רשעים שחייהם קצרים, ויש רשעים שחייהם ארוכים, והכל נקבע ע"י חשבונות אלוקיים. **ולכן**, בחלק הראשון שמדבר בצורה כללית נאמר בלשון **רבים**, אך בחלק השני שמדבר על כל אחד בנפרד עובר לדבר בלשון **יחיד**.

והבאנו לעיל את בעל **'צורר המור'** שאומר שבתחילת הפסוק מדובר בלשון רבים כי מדובר על רשעים שמרגיזים את ה' פעמים רבות, וגם מסביר שבהמשך הפסוק אין כפילות, אלא מה שנאמר בו - **'לא יאחר לשונאיו'** בלשון **יחיד**, מדובר בו בשונא שהרגיז את ה' רק פעם אחת, ולכן ה' ישלם לו, אבל לא נאמר אצלו **'להאבידו'**, בניגוד לתחילת הפסוק שמדבר על אדם שהרגיז את ה' פעמים רבות, שנאמר בו - **'להאבידו'**.⁷

בעל **'אור החיים'** **הקדוש** ממשיך את הרעיון שהבאנו לעיל בשמו, ואומר שכל הפסוק מדבר על אדם יחיד. אלא שבתחילה מדבר על יחיד שהבנים שלו ימשיכו בדרכו, ולכן מכנה אותו בלשון רבים - **'שונאיו'**. והחלק השני של הפסוק אין בו כפילות, אלא מדבר על אדם שהוא לבד שונא, ובניו לא הולכים בדרכו, אז ה' יתחכם באופן אחר, שלא יאחר לו בעולם הזה לשלם לו עונשו, כדי שלא ירשיע עוד, אלא ימהר לשלם לו מיתה

-----

7. ואולי הוא מגדיר פירוש זה על דרך הרמז, כי בפשטות הביטוי - 'לשונאיו' כוונתו לשונאים רבים, ולא לאדם אחד שמרגיז את ה' פעמים רבות.

שהוא חייב בה, או יסורין שיש לו תקוה שיזכה באמצעות בנו.⁸

-----

8. בעל ספר 'אפיריון' מסביר את הכפילות ואומר: "שמעתי מפי כבוד אמ"ו הגאון מהו' מאיר אי"ש זצ"ל שאמר בשם הגאון מהו' דוד דייטש זצ"ל (בעה"מ ס' 'אהל דוד'), כי לכאורה קשה, הרי הקב"ה ית"ש אל אמונה ואין עול, ואיך גומל להרשע טוב בעולם הזה על הטוב אשר עשה והיה ראוי לגמול בעוה"ב, והרי יפה שעה אחת קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה [אבות פ"ד מ"ז]. ואמנם הנה בגמ' [ברכות ז' ע"ב] דרשין על הפסוק [תהלים י' ה'] יחילו דרכיו בכל עת, ולא עוד אלא שרואה בשונאיו. ואמרינן נמי בגמ' כי הנקימה מה שאדם רואה נקמתו בשונאו, זה התענוג הוא מעין עולם הבא. וז"ש ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו... וא"ת היאך אפשר לתת בעוה"ז שכר הראוי לעוה"ב, לזה אמר לא יאחר לשונאו, כלומר לשונא של הרשע אלא על פניו ישלם לו, שהרשע יראה נקמתו בשונאו וזה התענוג יהא לו להאבידו מעוה"ב. ודפח"ח".

ומביא עוד פירוש בשם אביו: "וכבוד אמ"ו הגאון הנ"ל הוסיף נופך לפרש בזה מה שאמר דוד המלך ע"ה [תהלים קי"ב ח'] סמוך לבו לא יירא עד אשר יראה בצריו. הכוונה היא כי הצדיק אף באשר טוב לו בעוה"ז, לא יירא לנפשו פן עבור זאת יגרע חלקו מעוה"ב, כי הרי אין להעריך תענוג עוה"ב מול תענוג עוה"ז, ובודאי הקב"ה אין לפניו עוולה ח"ו לשלם את הראוי לעוה"ב בעוה"ז, עד אשר יראה בצריו, שזה התענוג הוא מעין עוה"ב, ואז יירא פן יגרע ע"י זה חלקו מעוה"ב".